

Зоран Лакић

КУЛТУРНО ПРОСВЈЕТНА ДЈЕЛАТНОСТ У ЦРНОЈ ГОРИ
У НАРОДНООСЛОБОДИЛАЧКОМ РАТУ И РЕВОЛУЦИЈИ
(1941 — 1945) И ГЛАВНИ ПРАВЦИ ЊЕНОГ РАЗВОЈА ДО
1958. ГОДИНЕ

Културно просвјетна дјелатност је значајна компонента укупног друштвеног развоја. Њени коријени су дубоки у Црној Гори. Па ипак је ова тема скромно истраживана и у назначеном временском периоду. За период до 1941. године имамо фундаментални рад Др Ђока Пејовића — Просвјетни и културни рад у Црној Гори 1918 — 1941., публикован на Цетињу 1982. године и пар чланака објављених у периодичним публикацијама. Период НОР-а и револуције тек је назначен прилозима у којима је партиципирао и аутор овога текста, док је период послератног развојка објашњаван такоређи само парцијално — у неким гранама ове сложене теме.

Овим прилогом скрећемо пажњу на значајан сегмент укупног друштвеног развоја, који је изостао из бројних публикација чији је предмет био управо овај период наше прошлости.

Остварени степен културно-просвјетног развоја до 1941. године

Стварањем прве заједничке државе југословенских народа 1918. године нијесу остварени битно повољнији услови за бржи културно-просвјетни развој највећег дијела становништва Црне Горе. Нова власт није била заинтересована за институције чијим би се радом подигао просвјетно-културни ниво народа. Управо зато је низак ниво културно-просвјетних активности карактерисао укупни живот највећег броја становника Црне Горе. Много

више се осјећала активност црногорске интелигенције у већим културним центрима земље, него свих интелектуалних снага у Црној Гори. Уосталом 1923. године у Црној Гори је било само око 200 факултетски образованих људи.

Извјесно је да се мало водило рачуна о броју, размјештају и структури школа на неразвијеном подручју, какво је било подручје Зетске области, које се углавном поклапа са подручјем Црне Горе. Структура школа по врстама, броју и мјесту гдје су се налазила није задовољавала потребе становништва Црне Горе. Док је број школа врло споро растао, број школом необухваћене дјеце несразмјерно се увећавао. То потврђују статистички подаци:

— школске 1923/24. године радиле су 342 школе са 23.472 ученика. Једна школа је долазила на 942 становника, један учитељ на 444 и један ученик на 13 становника;

— школске 1929/30. године радиле су 372 школе са 30.070 ученика. Једна школа је долазила на 914, а један ученик на 11 становника;¹

— школске 1939/40. године било је 440 основних и основних виших школа са 37.620 ученика, што је чинило 49,8% укупног броја за школу дорасле дјеце. На 10.000 становника долазило је 11,03 школе.²

По заосталости по овом основу Зетска бановина се налазила на трећем мјесту у Југославији. Та заосталост се надомјештала напором народа да школује дјецу ван Југославије и настојањем КПЈ да се ваншколским активностима допринесе општем просвјетном уздизању народа.

Још неповољнија ситуација била је код одраслог становништва, које је у великом броју било неписмено. Статистика биљежи да је 1921. године било само 32% писмених. Писменост жена је била поражавајућа — свега 12%. Више неписмених било је само у Босни и Херцеговини (19% писмених) и Македонији (16% писмених). Иначе, неписмених је у земљи било 48%.³

И у 1931. години број неписмених у Црној Гори је веома висок: 66 04. Највећи проценат неписмених био је у Бијелом Пољу (72,3) Берамама (69,1) и Пљевљима (68,3), а најмање у Котору (26,8) и Цетињу (47,9). Југословенски просјек је износио 44,6% неписмених.⁴

Овакво стање писмености становништва одражавало је друштвено-политичке односе који су владали у земљи.

Овакво стање се поправља организованом дјелатношћу напредних снага, усмјераваних од стране КПЈ. Нарочито послје

¹ Алманах шематизма Зетске бановине, Сарајево 1931, стр. 94. и 95.

² Др Ђоко Пејовић, *Просвјетни и културни рад у Црној Гори 1918—1941*, Цетиње 1982, стр. 18.

³ Исто, стр. 44.

⁴ Исто, стр. 45—45.

1929. године видљива је тенденција оснивања разних културно-просвјетних и умјетничких друштава. Радом дилетантских и позоришних друштава стварају се услови за оснивање Централног народног позоришта Зетске бановине. Од 1939. године оснивају се и дјечја позоришта у Цетињу и Херцег-Новом, која се називају Родино позориште. Одмах потом оснивају се и дјечје балетске школе. Музеј Зетске бановине основан је 1926. године. Цетињска читаоница, као претеча Библиотеке, имала је 1931. године преко 11.000 књига. Радило је и око 30 културно-просвјетних друштава. Упоредо се радило на оснивању књижница и читаоница, којих је било око 100 и које су доста добро покривале шире подручје Црне Горе. Све чешће се одржавају културно-просвјетне приредбе. Расте и број листова и часописа: укупно је излазило 19 листова, међу којима су најпознатији: „Народна ријеч“, „Црна Гора“, „Зета“, „Глас Боке“ и „Слободна мисао“. Под непосредним утицајем КПЈ били су листови „Радни народ“ и „Глас Црне Горе“. Излазило је исто толико и часописа, међу којима су најпознатији: „Записи“, „Развршја“, „Ваљци“. Стваралаштво је најбоље заступљено у књижевности и ликовној умјетности.⁵

Културно-просвјетна политика окупатора

Политика окупатора је полазила од познатог начела израженог у ријечима Бенита Мусолинија: „Народне масе, које су позване да изграде нови напредак, немају потребу за знањем, већ за вјеровањем“. На удару такве политике једнако су били ствараоци, којима је пријетило физичко уништење, и омладина, која је била изложена обездуховљењу. Након анектирања Боке Которске 20. маја 1941. године, настава у школама се изводила на италијанском језику. Већ 17. септембра 1941. године италијанске окупационе власти издају Наредбу о обавезном учењу италијанског језика у свим срединама и стручним школама на читавом подручју окупиране Црне Горе.⁶ У оба наведена примјера интенција је била иста — отварање процеса фашизације средњошколске омладине, коју окупатор жели да има под контролом, како би створио илузију да се стање у окупираној Црној Гори консолидује; у крајњем смислу — како би лакше ломлио отпор и борбени морал народа.

Окупатори су се још суровије односили према богатом културном наслеђу Црне Горе. Вандалском поступку су биле изложене бројне духовне вриједности народа, створане у дугом процесу његовог постојања. Оно што није опљачкано, варварски је уништено. Ради илустрације наводимо ове примјере: у Владином

⁵ Исто, стр. 70—174.

⁶ Архив Војно историјског института Београд, Архива непријатељских јединица, К—739; 1/2а—73. Наредба бр. 158.

дому на Цетињу окупатори су уништили бројне умјетничке слике познатих црногорских и страних сликара, међу којима су били и радови италијанских аутора; из позоришта су опљачкали гардеробу, а из Музеја неколико стотина драгоцених експоната старих култура; из Биљарде су однијели преко хиљаду експоната, а затим је претворили у коњушницу. Уништавали су основна обиљежја црногорске културе — свуда гдје су наилазили на њих, посебно у манастирима и манастирским ризницама. У Пивском Манастиру, који потиче из 16. вијека и који је неоспорно најрепрезентативнија грађевина ове врсте у Црној Гори у периоду турске доминације, уништени су бројни предмети, а они најдрагоцјенији са скупоцјеним украсима су опљачкани. Вриједни експонати Поморског музеја су, такође, опљачкани. У Беранама је у септембру 1944. године спаљена драгоцјена архива среског НОО.⁷ На исти начин су поступали и са другим институцијама културе и просвјете у свим мјестима Црне Горе. Комисија за злочине окупатора на културно-историјским споменицима, основана још док је рат трајао, педантно је сакупила све податке и утврдила величину штете.^{7а}

Овим актима духовног насиља окупатора организовани отпор даје КП у Црној Гори, која је од јула 1941. године повела народ у ослободилачку и револуционарну борбу. Покрајински комитет СКОЈ-а за Црну Гору, Боку и Санцак брзо је реаговао, па је 24. септембра 1941. године упутио директиву за бојкот школа средњошколској омладини. У њој се између осталог каже: „Зашто фашисти отварају средње школе у Црној Гори, кад те школе, па чак и универзитети, не раде редовно у самој Италији. Ваљда им је стало да црногорска средњошколска омладина без икаквог застоја настави своје школовање. Њима, који су бацили у фашистичко ропство цио наш народ, који интернирају чак и дјецу у колијевци, који су попалили и опљачкали домове тих истих средњошколаца“.⁸

Покрајински комитет СКОЈ за Црну Гору, Боку и Санцак објаснио је праве разлоге ових перфидних аката италијанских окупационих власти, па у наведеној директиви инсистира да средњошколска омладина одговори масовним бојкотом школа. Такође се сугерира „да извјестан број наших добрих омладинаца отиђе у школу, како би се преко њих могло тамо радити, организовати отпор и диверзије и спровести обавјештајна служба“.⁹

Ова акција је сасвим успјела. Највећи број школа у Црној Гори бојкотовало је наставу. Намјере италијанских окупационих

⁷ Архив СО Црне Горе, фонд Министарства просвјете.

^{7а} Документација се налази у Архиву Југославије. Црна Гора је једина република која ову документацију није преузела, како су то други урадили.

⁶ Зборник НОР III, 1, док. бр. 14, стр. 40.

⁹ Исто, страна 41.

власти биле су осујећене. Црногорска омладина је на сличан начин спречавала и све друге акције током НОР-а и револуције 1941 — 1945. године, којима су окупатори покушавали да индоктринирају школску омладину кроз фашизацију школских програма и наставе у цјелини.

Култура и просвјета у НОР-у и револуцији 1941 — 1945.

Народноослободилачки рат и револуција носили су у себи и борбу за културно-просвјетни препород. Сматрало се да су борба за масовну културу и народно просвјећивање саставни дио револуционарне борбе. Слиједила се Лењинова мисао да се комунистичко друштво не може изградити у неписменој земљи (средини), те да су неписменост и културна заосталост један од главних непријатеља револуције. Дубље схватање значаја културно-просвјетног рада означавају акционе пароле као што су: „Просвјетом к слободи“, „Нијесу оружје само пушке и топови, авиони и тенкови, већ и знање“ и др. То револуционарно начело о третману просвјете и културе, већ првога дана НОР-а и револуције, преточено је у конкретан програм, који добро илуструје слиједећи текст објављен у „Омладинском покрету“: „Народноослободилачка борба носи у себи и борбу за културу, која већ данас почиње, а свој пуни замах добиће кад борба за слободу буде завршена. Књига нам помаже да освојимо слободу, слобода ће нам омогућити да освојимо књигу... Стога књига и културни рад морају бити нераздвојни пратилац наше борбе за слободу“.¹⁰

Бројни су облици културно-просвјетног рада који су упражњавани у току НОР-а и револуције 1941 — 1945. године. Посебно се издвајају литерарно стваралаштво, партизанско позориште и сви видови ликовног стваралаштва у области културе и интензивна борба против неписмености и васпитање новог човјека у области образовања. Поред традиционалних и класичних облика културно-просвјетног рада, јављају се иновације или сасвим нови облици. Оријентација културно-просвјетног рада произлази из стеченог права народа на сопствену просвјету и културу и планирање тога развоја.

Културно-просвјетни рад се одвијао у организацији органа народне власти, партизанских јединица и антифашистичких организација. Иницијатор тако широког фронта културно-просвјетног рада била је КПЈ и њене организације на терену.

Јулски органи народне власти 1941. године имали су тијела која су се бавила искључиво питањима из области просвјете и културе. При Среском НОО у Беранама у јулу 1941. године, међу пет секција, основана је и веома успјешно радила Културно-про-

¹⁰ Омладински покрет, бр. 1/1. П 1942.

свјетна секција.¹¹ И при Општинском НОО у Грахову, крајем 1941. године, постојао је Централни културни одбор.¹² У војним јединицама постоје слични органи, чији је основни задатак организација културно-просвјетног рада. Културно-просвјетни рад у војним јединицама био је координиран са радом НОО, који су водили укупну културно-просвјетну политику на читавом подручју ослобођене територије.

Отварање школских и ваншколских облика образовања јавља се као логичан наставак такве политике НОР-а. Већ крајем 1941. године почињу да раде прве партизанске основне школе на ширем подручју Цетиња, а почетком 1942. године основне школе су радиле и у дурмиторском срезу.¹³ Начин рада у њима прилагођен је ратним условима — у погледу смјештаја, наставних учила, наставног плана и програма, затим наставног кадра, као и самих полазника. Много прикладнији облик просвјетног рада били су аналфабетски течајеви. Ратни услови нијесу дозвољавали шири замах, па се остајало, у првој фази, при просвјетним облицима просвјетног рада који су омогућавали само почетак организованог рада на овом значајном пољу друштвене дјелатности. Али се, у исто вријеме, не може пренебрегнути да су управо ти почетни резултати у неким подручјима Црне Горе били први и једини, из простог разлога што до тада ништа није било остварено на овом плану.

Културни одбори или секције при НОО били су основни носиоци свих облика културно-просвјетног рада. И у војним јединицама су постојали културни одбори, чији је рад био уско повезан са политичким радом. „Четни културни одбори су мале групе“ — каже се у Упутству за рад културних одбора из 1941. године — „но треба да буду и покретљиве, живахне; треба брзо да се сналазе и одговарају тренутним приликама и потребама“.¹⁴ У наведеним Упутствима означени су облици и задаци културно-просвјетног рада: читање вијести, зидне новине, пјевачки хор са пјесмама, рецитативни хор са 4—5 гласова, скичеви и комади у извођењу позоришних група од 4—5 чланова и др.¹⁵ Веће војне

¹¹ Архив Историјског института Титоград, VIII 1—5 (1941), Записник са Скупштине делегата за избор Народног одбора ослобођења, одржане 21. VII 1941. године. Овај докуменат је иначе објављен у Историјским записима Титоград, број 1—2/135.

¹² АИИТ VIII (1—6/41). Занимљиво је истаћи да таква тијела не постоје при органима власти на неким другим подручјима земље, гдје је иначе остварен висок степен организације слободне територије. Као примјер наводи Градски НОО Чачак, који ни у октобру 1941. године није имао просвјетне секције у својој организационој структури.

¹³ Др Зоран Лакић, *Народна власт у Црној Гори 1941—1945*, Цетиње — Београд 1981, стр. 139.

¹⁴ АИИТ IX 2—25 (41).

¹⁵ Исто.

јединице имале су културне екипе, које су припремале „све културне приредбе, забаве, сијела, манифестације.“¹⁶

Сеоски домови културе и читаоница били су прве клице широког културног рада. Почетком 1942. године радиле су двије читаонице на ослобођеној територији даниловградског среза — у Повији и Дреновштици, а вршене су припреме да се отворе у Богмиловићима и Богетићима. У Жабљаку је радила среска позоришна екипа. Давала је програме за рањенике у Партизанској болници, као и у свим општинама дурмиторског среза.¹⁷

Сви ти програми бројних културно-умјетничких екипа и позоришних група имали су претежно пропагандно-политички и културно-забавни карактер. Забавни дио програма сачињавале су борбене пјесме, народна кола, скечеви и др. У Жабљаку је позоришна група извела и једну сцену из „Горског вијенца“, а у Грахову су приказана два позоришна комада: „Жена“ — двије сцене из сеоског живота и „Мати“ — три драматизоване сцене.¹⁸ Свака значајнија годишњица из историје југословенског или међународног радничког покрета обиљежавана је културно-просвјетним програмом: октобарска револуција, Нова година, годишњица Лењинове смрти, годишњица оснивања Црвене армије, Осми март, Први мај и др. Партизанска штампа врши значајну културну функцију за сво вријеме рата. У њој су се налазиле идеје и сугестије како организовати културни живот и који облици рада пружају најбржи и најбољи резултат. Тако је „Омладински покрет“ 1942. године писао: „У сједиштима партизанских одреда и чета треба основати зидне новине, преко којих ће се претресати занимљива и актуелна питања, вршити критика и самокритика, подизати партизански морал, учвршћивати партизанска будност и дисциплина; треба приређивати предавања и дискусије, за њих ангажовати све способне и поштене родољубе; треба спремати мале позоришне комаде и рецитације, па са спремношћу и рецитативне хорове, па учити родољубиве и антифашистичке пјесме с којима ићи у борбе и акције, испуњавати сијела и конференције, одавати почаст и завјет палим друговима. Ми морамо учинити све да надомјестимо школе, па стога, гдје год је могуће, треба оснивати домови културе, стварати књижнице и читаонице; организовати курсеве за неписмене; организовати заједничка учења и читања. У свакој прилици ширити и тумачити наше листове: Народну борбу. Омладински покрет и Саопштење Главног штаба.“¹⁹

¹⁶ *Зборник НОР*, II, 1, стр. 134—137. Статут пролетерских НОУ бригада.

¹⁷ Др З. Лакић н. дј., стр. 140.

¹⁸ АИИТ VIII 1—2 (42).

¹⁹ Омладински покрет бр. 1/1. II 1942.

Како је НОП јачао а слободна територија расла, развијали су се облици културно-просвјетнога рада по принципу од просвјетних ка сложенијим. Поред хуманистичке суштине задатак културе и просвјете био је подизање опште просвијећености, популарисање програмске оријентације НОП-а и линије КПЈ, развијање колективног духа и стварање расположења и борбеног морала народа. „Кад знање и свијест сваког члана друштва буде на достојној висини“ — каже се у документу Централног културног одбора у Грахову — „моћи ће да се крене у будућност среће и благостања, у ново друштво без робовања и гладовања“.²⁰

Искуства из једногодишњег рада у овој области показала су да је обичан човјек постао свјестан своје сопствене друштвене вриједности као субјекта и ствараоца, чиме су ударени темељи новој и широкој — народној просвјети и култури.

Дужи прекид у организацији културно-просвјетног рада настао је у вријеме једногодишњег одсуствовања партизанских снага из Црне Горе од јуна 1942. године. Конституисање АВНОЈ-а крајем 1942. године у много чему представља преломни моменат у историји НОР-а и социјалистичке револуције. То се може рећи и за област културно-просвјетног рада. Наиме, у Резолуцији Првог засједања АВНОЈ-а каже се да ће се АВНОЈ ангажовати „да подигне просвјетни ниво становништва“, што се тумачило и као конкретан задатак у области културе, која је, уосталом, за сво вријеме рата била саставни дио просвјетног рада.²¹ При Извршном одбору АВНОЈ-а основан је Просвјетни одсјек, који је водио просвјетну политику. Први повјереник био је Павле Савић, познати научник и академик.²² Просвјетни одсјек се старао да постојећи просвјетни рад — организационо и садржајно усклади на све већем подручју слободне територије, да га каналише и још више уздигне. Другим ријечима, требало је, у интересу растућих потреба НОР-а и револуције, унијети у тај рад више систематичности, координирати активност све већег броја субјеката и постепено усавршавати нове облике просвјетног рада.

Просвјетни одсјек Извршног одбора АВНОЈ-а још тада је усмјеравао цјелокупну културно-просвјетну дјелатност у три основна вида: 1) народне основне школе, 2) аналфабетски течајеви и 3) народна свеучилишта. У том смислу издавана су и конкретна упутства.

Општа војно-политичка ситуација након Првог засједања АВНОЈ-а није дозвољавала реализацију тако замишљених просвјетних активности. То је, уосталом, била и оцјена предсједника АВНОЈ-а др Ивана Рибара, изречена на II засједању АВНОЈ-а

²⁰ АВИИ К—1958; Ф—19; док 15. Централни културни одбор у ослобођеном Грахову 15. II 1942.

²¹ Прво и Друго засједање АВНОЈ-а, Београд 1953, стр. 58.

²² Исто.

у Јајцу новембра 1943. године. Повјереништво за просвјету повјерено је Едварду Коцбеку, познатом културном раднику из Словеније.²³ Дио културних активности одвијао се и кроз рад Пропагандног одсјека Извршног одбора АВНОЈ-а, чији је први предсједник био Веселин Маслеша. Овај одсјек је подстицао нарочито издавачку активност. Национални комитет ослобођења Југославије, као извршни орган АВНОЈ-а, темељито је расправљао питања културе и просвјете на сједници која је одржана 13. маја 1944. године. Истога дана су издата Упутства о организацији просвјете, у којима су предвиђена три различита и одређена облика: 1) општенародно просвјеђивање, 2) школско просвјеђивање и 3) културна дјелатност.²⁴ Евидентна је модификација ранијих ставова у погледу даљег развоја просвјете, као и разлога који су довели до тога.

Оваква организација је углавном завршена до краја НОР-а и револуције 1945. године. Приликом оснивања прве јединствене владе нове Југославије марта 1945. године — ресор Министарства просвјете повјерен је Владиславу Рибникару.²⁵

Културно-просвјетну политику АВНОЈ-а у Црној Гори слиједи највиши орган власти — Земаљско антифашистичко вијеће народног ослобођења за Црну Гору и Боку (ЗАВНО) и, касније, Црногорска антифашистичка скупштина народног ослобођења (ЦАСНО), односно њихови културно-просвјетни органи. При Извршном одбору ЗАВНО Црне Горе и Боке формиран је у новембру 1943. године Просвјетни одсјек, на чијем је челу био универзитетски професор Радован Лалић.²⁶

У првим Упутствима о раду НОО, што их је 26. новембра 1943. године издао Извршни одбор ЗАВНО Црне Горе и Боке, која представљају уједно и први, рекао бих и најзначајнији акт овога органа власти, наложено је свим органима власти на терену „да свим средствима развијају политичку свијест маса и уздигну њихов културни и просвјетни ниво“, да „организују течајеве за неписмене, одрасле људе и жене“, јер „ово је један од најважнијих задатака који стоје пред народноослободилачким одборима“.²⁷ На Другом засједању ЗАВНО Црне Горе и Боке, које је одржано такође у Колашину, 16. фебруара 1944. године, констатује се да се културно-просвјетни рад „није могао довољно развијати због великих тешкоћа, усљед помањкања учитеља, школа и потребних уџбеника“.²⁸ На овом засједању је закључено

²³ Исто, стр. 230.

²⁴ Исто, стр. 244.

²⁵ Слободан Нешовић, *Стварање нове Југославије*, Београд 1981, стр. 562.

²⁶ Зоран Лакић, *ЗАВНО Црне Горе и Боке* — збирка докумената, Титоград 1963, стр. 77.

²⁷ Исто, стр. 117/118.

²⁸ Исто, стр. 148.

„Један од наших најважнијих задатака јесте управо подизање општег просвјетног и културног нивоа читавих народних маса. Најбољи доказ зато јесте чињеница да борци наше народноослободилачке војске носе поред пушке увијек и књигу, као своје друго важно оружје у борби за слободу“.²⁹ Најзад, на крају побједоносно завршеног рата и револуције, највиши орган власти у Црној Гори констатује да је „постигнута пуна једнодушност да се уложе сви напори за хитно рјешавање горућих питања народне просвјете“.³⁰

Просвјетна политика перманентно заокупља пажњу овог највишег органа власти у Црној Гори, који на сједници свог Извршног одбора од 20. фебруара 1944. године закључује — кратко, јасно и енергично: „Треба приступити једном темељитом просвјетном плану“.³¹ И заиста, већ почетком марта 1944. одлучено је „да се на читавој ослобођеној територији Црне Горе отворе основне школе и то најмање по једна у свакој општини. Гдје год за то постоје услови, у општинама треба отворити и по неколико школа. Али у сваком случају ниједна ослобођена општина не смије бити бар без једне основне школе. Отварању школа треба приступити одмах, тако да предвиђени број школа буде отворен у току мјесеца марта, а најкасније до 6. априла“.³² Уз овај захтјев су упућене и сугестије како да се савладају све тешкоће које су се испријечиле у реализацији ове енергичне акције највишег органа власти у Црној Гори. Оне су се тицале оправки школских зграда, набавке школског материјала, ангажовања учитеља, уписа ђака, прехране запосленог особља итд.

Обећано је школским властима на терену да ће ускоро бити урађен и достављен наставни план и програм. То се десило 5. априла 1944. године.³³ Предвиђено је да се предају предмети који су и до тада били у настави: српски језик, рачун, историја, земљопис, природопис, вјеронаука, писање, цртање, пјевање и гимнастика. Остављена је пуна иницијатива учитељима да сами одлуче шта ће се од наставног градива предавати. „Уколико би у току рада искрсла питања која учитељ сам не може рјешавати“, предвиђено је у Упутствима, „он ће се обратити просвјетном одсјеку средског народноослободилачког одбора за потребну помоћ. Са своје стране Срески НОО подносиће о свим питањима школског рада редовне и по потреби ванредне извјештаје, Просвјетном одсјеку овог Извршног одбора. На редовним мјесечним конференцијама, као што је наглашено у нашем цирку-

²⁹ Др Зоран Лакић, ЦАСНО — Збирка докумената, Титоград 1975, стр. 569.

³⁰ Исто, страна 500. Извјештај о раду Предсједништва ЦАСНО од 3. до 4. засједања, који је поднесен априла 1945. године на Цетињу.

³¹ Исто, стр. 166.

³² Исто, стр. 181/1982.

³³ Исто, 234.

лару од 11. марта 1944. године, учитељи ће заједнички претресати сва актуелна школска и просвјетна питања³⁴

Разноврсну културно-просвјетну активност носили су културно-просвјетни одбори који су основани као оперативни органи средњих и општинских НОО за питања просвјете и културе.³⁵ У њима су били заступљени представници свих антифашистичких организација омладине, народног фронта, АФЖ-а, представници задругарства, економско-социјалних установа и представници родитеља и наставника. За предсједника овога одбора обично је бирао члан НОО одговоран за просвјету. Сваки члан одбора био је непосредно задужен за неко конкретно питање културно-просвјетнога рада. А сви заједно, као један јединствен орган, старали су се да повежу и обезбиједе цјелокупну културну и просвјетну дјелатност на територији односног народноослободилачког одбора.

Рад културно-просвјетних одбора на васпитању народних маса одвијао се, углавном, преко широко организоване мреже алфабетских курсева, вечерњих течајева и народних универзитета, затим преко културно-забавних приредби и партизанске штампе. Они су се старали о набавци свега што је било неопходно, за нормалан рад школа: хартије, оловки, таблица, школског прибора и нарочито школског намјештаја. Водили су бригу и о смјештају ученика. Није било довољно само дати право свима да се образују, већ им је ваљало створити и материјалне и друге могућности да то право остваре.

Чланови одбора су настојали да у свим општинама слободне територије отворе домове културе у којима је био усредсређен готово сав просвјетни и културни рад у општинама и срезовима.

Убрзо су се показали резултати студиозног рада у области просвјете, јер су отворене школе и у оним мјестима у којима до тада нијесу радиле. Школе постају средишта за подизање општег културног нивоа народа и прави просвјетни центри у селу и општини. У њима се одржавају и алфабетски течајеви и разноврсне активности из области образовања, културе и умјетности.

Позитивну праксу из рада просвјетних тијела ЗАВНО настављају и даље унапређују просвјетни органи Црногорске антифашистичке скупштине народног ослобођења за сво вријеме постојања и рада — од јула 1944. године до априла 1945. године. До краја 1944. године, када је Црна Гора била ослобођена у данашњим границама, учињено је око 40 позитивних интервенција од стране Одјељења за просвјету Предсједништва ЦАСНО. Позитивна пракса, стечена у раду просвјетних органа на ширем подручју Југославије, преноси се и препоручује. Стално се унапређује просвјетна организација. Према Упутствима Предсједништва ЦАСНО од 4. октобра 1944. године, просвјетна организација у

³⁴ Исто, стр. 236.

³⁵ I и II засједање АВНОЈ-а, Београд 1953, стр. 58.

Црној Гори има сљедећи изглед: „Центар наше просвјетне организације јесте Одјељење за просвјету при Предсједништву ЦАСНО. Рад Одјељења подијељен је на четири одсјека, а то су: а) Одсјек за општенародно просвјећивање, који се брине о аналфабетским течајевима, разним просвјетним течајевима, народним универзитетима, просвјетним приредбама и штампи, б) Одсјек за школе, који се брине о основним и свима осталим школама, средњошколским течајевима, снабдијевању школа, течајевима за наставнике, о уџбеницима, наставном плану и програму, в) Одсјек за културу, који пружа народу културно-умјетничка дјела, подстиче културно стварање, организује домове културе, организује културно-умјетничке раднике, г) Одсјек за просвјетну администрацију и персонал, који прикупља податке о школама и течајевима, о посјетиоцима и наставницима. Ради сложености и разгранатости просвјетног рада, као и потпунијег развијања сва три облика народног просвјећивања, општенародно и школско просвјећивање и културна дјелатност, потребно је да се Одјељење за просвјету код средњих народноослободилачких одбора прошири и узме још одмах најнеопходнији број људи, да би сви послови могли бити успјешно и на вријеме обављени. Временом организације Одјељења за просвјету код средњих одбора требаће да имају четири стручна лица, поред члана у самом одбору, који се стара о просвјети“.³⁶

Полету просвјетнога рада сталне импулсе и даље даје највиши орган власти у Црној Гори, који се појављује као организатор Прве конференције просвјетних радника Црне Горе, која је одржана у ослобођеном Никшићу 8. новембра 1944. године.³⁷ По броју присутних делегата — просвјетних радника који су дошли из свих крајева Црне Горе, по сложености питања о којима се водила расправа и по важности одлука које су усвојене — ова конференција у ствари представља конгрес просвјетних радника Црне Горе. У поднесеним рефератима: 1) Народноослободилачка борба и просвјета (Нико Павић) и 2) Циљеви и задаци наше народне просвјете (Јагош Јовановић) изложени су принципи у раду на просвјетном уздицању народа, односно општи задаци просвјетног рада у ратним условима, те питање организовања тога рада, у првом реду у партизанским школама. У ствари, расправа се водила о остваривању програма на широком културно-просвјетном плану, о питањима из рада школа, као што су карактер наставе, усмјереност школе, могућност да се реализује програм с обзиром на материјално и кадровско стање. Сва та питања стављена су у задатак Просвјетном савјету, који је том приликом основан од афирмисаних просвјетних радника и просвјетних родољуба.

³⁶ З. Лакић, ЦАСНО, стр. 180.

³⁷ Исто, стр. 230/231.

Међу њима су били ђаци, учитељи, професори, као и истакнути универзитетски наставници.³⁸

Као дио резултата ове конференције, организоване су регионалне конференције просвјетних радника — у Цетињу, Новом Пазару (за учитеље из Пљеваља и Бијелог Поља), Колашину и др. Један од закључака Прве конференције у Никшићу био је да се што прије организују учитељски курсеви. По овим закључцима се поступило почетком 1945. године, када се заредом одржавају курсеви за учитеље у Пљевљима, Бару, Андријевици, Подгорици, Цетињу. Избор кандидата за курс вршили су просвјетни одсјеци при НОО, руководећи се прије свега приврженошћу кандидата народноослободилачком покрету. Водило се рачуна о томе да се ангажује што више интелектуалаца који би привремено замјењивали учитеље док су на курсу, како настава не би трпјела због њиховог одсуства, и да на курс иду само они привременни учитељи који мисле да се и убудуће посвете томе позиву — ђаци са четири и више разреда гимназије, учитељске или неке друге средње школе.

Оцјене и запажања Прве конференције просвјетних радника Црне Горе и оснивање Педагошког савјета са означавањем његових конкретних задатака — представљали су драгоцену помоћ органима народне власти у сталним настојањима да се унапређује просвјетни рад, који заиста доживљава велики замах крајем 1944. и током првих мјесеци 1945. године. У прва четири мјесеца 1945. године ЦАСНО је учинио 383 разне интервенције у области просвјете, којима су регулисана основна питања у овој области: организација и задаци народно-просвјетних одбора, општеномодно просвјеђивање, отварање гимназија и средњих стручних школа, наставни план и програм, уџбеничка литература, стручни курсеви, течајеви и конференције за наставнике и учитеље, положај дјечјих забавишта, ђачких домова и кухиња, отварање покретних домаћичких школа, материјални положај учитеља, рад алфабетских течајева, оснивање народних универзитета итд.³⁹

Као крајњи резултат договора просвјетних радника Црне Горе на својој Првој конференцији у Никшићу и перманентне активности која је услиједила на читавом подручју Црне Горе може се сматрати све оно што је констатовано на IV засједану ЦАСНО априла 1945. године:

„Да на територији 10 срезова ради 436 основних школа од којих су 74 новоотворене, у мјестима гдје их прије рата није било, да их похађа 22.547 ђака, од којих су 9.331 ученица, у школама је ангажовано 582 учитеља, од којих су 178 без стручне

³⁸ Др Зоран Лакић, *Прва конференција просвјетних радника Црне Горе*.

³⁹ З. Лакић, *ЦАСНО*, стр. 17.

спреме... У 9 гимназија (осим пљеваљске) има око 6.670 ђака, 102 одјељења са свега 132 наставника... Према непотпуним подацима ради 156 алфаветских течајева сваки са просјечно 26 посјетилаца — што укупно износи 4.056 посјетилаца“.⁴⁰

Извјесно је да неки од планираних задатака просвјетне политике нијесу били реализовани из разлога који су овако објашњени у цитираном извјештају о раду Предсједништва ЦАСНО између III и IV засједања: „Оснивање високих школа, за које још немамо услова, а потреба научног испитивања наших природних богатстава је велика и неопходна, може доста успјешно бити ријешена оснивањем научних страница, које ће бити центри и извори науке. Оне су у нашим условима практичније од универзитета. Код нас би требало основати метеоролошку станицу, станицу за испитивање карста (крша), хидробиолошку станицу и станицу за испитивање и побољшање сточарства, воћарства, пашњака и других“.⁴¹

У области културе акценат су добила два основна правца: 1) заштита културног наслеђа и 2) унапређивање умјетничког стваралаштва.

Још док је рат трајао органи револуције доносе декрете о филму, о чувању архивске грађе, о музејима, о заштити споменика културе итд. На основу прописа АВНОЈ-а, Предсједништво ЦАСНО издало је 20. XII 1944. године упутство у коме се, између осталог, каже: „Под најстрожијом одговорношћу, организујте, на подручју вашег среза — заштиту свих културно-историјских и умјетничких споменика: архиве (који имају културно-историјски значај), библиотеке, умјетничке слике, вајарске радове, музеје, и друге старине (у манастирима и сл.)“.⁴²

Истога дана исти орган је издао упутство о потреби прикупљања свих штампаних ствари: „књига, часописа, листова, народних пјесама, пониклих у овом рату, као и друге ствари које имају културно-историјски значај“.⁴³

Средином јануара 1945. године Предсједништво ЦАСНО издало је ново упутство свим среским НОО у коме се инсистира на прикупљању „пјесама, приповијетки и др. књижевних дјела која су никла кроз народноослободилачку борбу и говоре о њој“, све у жељи „да би се сачували многи догађаји од заборавља и наша нова књижевност развила“.⁴⁴ Крајем јануара 1945. године исти орган је донио Упутство о обавезном отварању домовна културе „у свим општинама, а по могућности и у свим селима на читавој територији наше земље“, како би се на тај начин „омогућила об-

⁴⁰ Исто, стр. 500—502.

⁴¹ Исто, стр. 503.

⁴² Исто, стр. 231.

⁴³ Исто, стр. 230.

⁴⁴ Исто, стр. 260.

нова духовног живота нашег народа. . . Предавања, приредбе, усмене и зидне новине, читаонице и течајеви — били би, углавном, општи принципи рада у домовима културе“.⁴⁵ Најзад, да истакнемо да је НКОЈ почетком фебруара 1945. године предвидио услове и могућности школовања наших кадрова у иностранству, „како би се стручно усавршили и упознали са њиховим културним и техничким тековинама, са оним које су нама за обнову неопходно потребне“.⁴⁶

Као резултат тако организоване и вођене акције јавља се прави културни покрет који се одвија на ослобођеној територији и који до културног препорода народа, који увјерљиво илуструју сљедећи записи Владимира Назора: „Клице културе сваке врсте избијају на трновитом партизанском тлу. . . Партизанска култура кључа посвуда у партизанским шумама, тече у млазовима и у потоцима, постоје ријека. Нема одреда, батаљона, бригаде итд. која не издаје свој часопис: крцат пјесмицама, кратким причама, анегдотама, а готово увијек накићен оригиналним цртежима сваке врсте. . .“⁴⁷

У сваком случају, остварен је циљ да се култура приближи народу, да постане саставни дио његовог мишљења, живота и рада. Обичан човјек је спознао да је писменост доступна и потребна, да сценска и друга умјетност није само за тзв. „друштвени крем“, да лијепа слика или карикатура нијесу неразумљиви, па ни недостижни, да је писање поезије и прозе доступно када се то чини из срца итд. Та духовна револуција у човјеку, у његовом начину мишљења, његовом односу према културно-просвјетним добрима — неминовно је довела до плејаде стваралаца из редова до тада безимених или мање познатих — писаца, сликара, глумца, музичара. Зато је њихово стваралаштво непосредније и саждржајније и хуманије. Умјетнички најсугестивнија, остварења која говоре о ужасу рата, настала су у процесу борбе, било када је ријеч о лијепој литератури, сликарском платну, умјетничкој фотографији или било којем другом умјетничком дјелу.

Послијератни развој просвјете и културе до 1958. године

Након завршетка рата интензивно се радило на стварању елементарних услова за обнављање и унапређивање културно-просвјетног живота. Полазило се од сазнања да је цјелокупни друштвени процес условљен подизањем културно-просвјетног нивоа сваког појединца и читаве заједнице.

И поред запажених резултата остварених у области просвјете у периоду НОР-а и револуције, прави посао је тек предсто-

⁴⁵ Исто, стр. 287.

⁴⁶ Исто, стр. 323.

⁴⁷ Владим Назор, *Говори и чланци*, Загреб 1945, стр. 72—3.

јао. Требало је, међутим, наново стварати материјалне услове за рад васпитно-образовних установа. Све школске зграде су у току рата биле знатно оштећене, а 163 су и сасвим уништене, што се види из следећег табеларног приказа штете на зградама основних школа у Црној Гори.⁴⁸

Срез	Број школа	Износ штете динара	Напомена
Андријевички	10	11.330.100	
Барски	8	2.094.600	
Берански	8	2.090.400	
Бјелопољски	15	16.810.000	
Даниловградски	15	3.391.840	
Колашински	12	21.600.000	
Которски	5	668.147	
Никшићки	15	9.015.000	
Вилушки	5	9.015.000	
Пивски	8	1.936.630	
Пљеваљски	12	21.750.000	
Подгорички	20	6.556.150	
Рожајски	2	2.070.000	
Улцињски	2	225.260	
Херцеговски	3	1.025.300	
Цетињски	10	1.346.530	
Шавнички	12	7.043.224	
УКУПНО	163	108.953.181	

Уништено је 260 ђачких књижница, затим инвентар у 286 школа, школска архива у 273 школе. У рату је страдао и стручни кадар. Наспрам таквога стања просвјете у Црној Гори, стајала је, тако рећи, армија неписмених, што се види из следећег прегледа неписмених у Црној Гори.⁴⁹

⁴⁸ Архив Црне Горе, Фонд Министарства просвјете, Ф—4, 66/1946.

⁴⁹ Исто, фасц. бр. 1, бр. 4643/1945.

Срески НО	Број неписмених лица												Укупно становника у срезу	Процент неписмености
	Од 15—30 година			Од 30—60 година			Преко 60 година			Свега неписмених				
	м.	ж.	св.	м.	ж.	св.	м.	ж.	св.	м.	ж.	св.		
Андријевички	351	846	1.197	1.150	2.040	3.190	654	1.791	2.445	2.155	4.677	6.832	27.241	25,08
Барски	1.079	1.986	3.065	2.793	4.647	7.440	нема података			3.872	6.633	10.505	33.247	31,60
Берански	78	331	409	349	950	1.299	250	368	618	677	1.649	2.326	34.863	6,70
Бијелопољски	1.150	1.675	2.825	2.325	4.560	6.885	374	1.120	1.494	3.849	7.355	11.204	37.217	30,10
Даниловградски	20	341	361	88	893	981	243	641	884	351	1.875	2.226	18.488	12,04
Колашински	112	235	347	75	456	531	155	837	992	342	1.528	1.870	15.447	12,11
Которски	175	572	747	454	1.252	1.706	603	1.418	2.021	1.232	3.242	4.474	35.525	12,60
Никшићки	136	694	830	495	2.031	2.526	449	865	1.314	1.080	3.590	4.670	42.795	11,00
Пљеваљски	353	854	1.207	969	2.115	3.084	нема података			1.322	2.969	4.291	32.327	13,27
Подгорички	1.339	2.308	3.647	1.548	4.827	6.375	576	862	1.438	3.463	7.997	11.460	43.494	26,34
Цетињски	23	437	460	118	1.608	1.726	425	1.475	1.900	566	3.520	4.086	27.458	15,00
Шавнички	109	435	544	394	1.118	1.512	нема података			503	1.553	2.056	25.094	8,20
	4.925	10.714	15.639	10.758	26.497	37.255	8.729	9.377	13.106	19.412	46.588	66.000	373.196	17%

Овакво стање је опредјељивало акцију у првим годинама послеријатног развита просвјете у Црној Гори. Организовано се ради на обнови и санацији порушених школских објеката. И поред остварених резултата у обнови и проширивању школског простора, велики број школа је, за дуго послије рата, био смјештен у приватним кућама. Ради примјера наводимо да је 1950. године, од укупно 694 школе у Републици, њих 275 радило у приватним кућама. У периоду од 1946. до 1954. године подигнуто је 139 нових школских објеката, па ипак је школски простор задовољавао тек минималне потребе и знатно заостајао за утврђеним педагошким нормативима.⁵⁰

У послеријатном развоју створена је разграната школска мрежа која је омогућавала образовање грађана на свим степенима — од предшколских установа, преко установа за основно и средње образовање, па све до високошколских установа, које се први пут јављају у школском систему у Црној Гори. Поклоњена је посебна пажња и образовању одраслих.

Најбрже се развијало основно образовање, као темељ цијелокупног образовног система. Оно је постало уставна обавеза сваког појединца. Његов ниво подигнут је, од четворогодишњег, прво на седмогодишње, а од педесетих година на осмогодишње трајање. Њему претходе установе за предшколско васпитање, које су отворене одмах након ослобођења 1945. године, када је радило 9 забавишта.⁵¹ У развоју система основног образовања главна пажња поклоњена је изградњи јединствене основне општеобразовне школе за дјецу од 7 до 14 година. На истим јединственим начелима почивао је систем образовања и васпитања у читавој земљи. Већ у школској 1945/46. години мрежа основних школа је обезбјеђивала обухватност школске дјеце четворогодишњим основним образовањем.⁵² У априлу 1946. године усвојен је Закон о увођењу обавезног седмогодишњег основног образовања. Друштвено-политичке заједнице су обавезане да отварају ове школе у свим мјестима гдје је било 20 ученика и гдје су створени и други неопходни услови за њихов рад. Школске 1950/51. године ове школе су прерасле у осмогодишње; тада их је било 59. Овај процес је брзо настављен, па су школске 1957/58. године биле 104 школе; а углавном је завршен у школској 1961/62. години када је била укупно 151 ова школа. Мрежу основних школа те године чинило је још 617 четвороразредних и петоразредних школа, од којих са наставом на албанском језику 11 осмогодишњих и 14 четвороразредних. Укупан број ученика

⁵⁰ Просвјета и образовање у Црној Гори, Цетиње 1969, стр. 20. Према попису из 1964. године, на једног ученика у Црној Гори долазило је само 0,91 m² ученичког простора, док је норматив износио 1,70 п.². Још неповољније је стање било у школама другог ступња.

⁵¹ У периоду 1959—1964. г. отворено је 13 дјечјих вртића.

⁵² Тада су у Црној Гори биле 572 четвороразредне основне школе.

у свим основним школама износио је 53.941, што чини 65% обухватности. Са њима је радило 1.636 наставника и учитеља.⁵³

Укупни развој Црне Горе и посебно развој производних снага налагао је потребу интензивног развоја средњег образовања. Школске 1945/46. године у Црној Гори је радило само 13 гимназија, од којих је било 6 виших и 7 нижих, затим учитељска школа у Херцег-Новом, а од школске 1949/50. године и у Иванграду, средња поморска, средња техничка, средња економска и још 7 школа за ученике у привреди.⁵⁴ У периоду до 1953. године отворено је још неколико средњих школа у Црној Гори: 1946. средња пољопривредна и школа за ликовну умјетност, 1947. средња медицинска школа, 1948. средња музичка школа, 1949. школа за васпитање и 1953. године домаћичко-учитељска школа.⁵⁵ Интересантни су подаци о структури средњег образовања. Школске 1949/50. г. у 18 школа ученика у привреди било је само 1.834 ученика. Десетак година касније у стручним школама је било 4.139 ученика. Па ипак их је било највише у гимназијама — 4.360 ученика.⁵⁶

У првим годинама послје ослобођења заживјеле су и специјалне школе. Завод за глухонијему дјецу основан је у Котору 1946/47. године. Од 1959/60. године имао је у свом саставу: одјељење за предшколско васпитање, основну школу, школу ученика у привреди и течајеве за професионално оспособљавање одраслих. У Рисну је 1951/52. године почео да ради Завод за слијепу дјецу.⁵⁷

Шири значај имале су такозване умјетничке школе, које нијесу имале традиције у црногорском школству. Тек послје ослобођења 1945. године створене су основне материјалне и кадрoске претпоставке за њихов рад. Мрежа ових школа постепено се развијала. Школа за примијењену умјетност отворена је школске 1946/47. године на Цетињу, а 1948. године је пресељена у Херцег-Нови. Школске 1956/57. реорганизована је у школу за умјетничке занате са сљедећим одсјецима: за обраду камена и гипса, за зидно сликарство и мозаик, за умјетничко сликарство и керамику. Средња музичка школа отворена је на Цетињу 1948. године; од 1951. до 1958. године радила је у Котору, када је пресељена у Титоград. Имала је инструментални одсјек, а припремала је наставнички кадар за основну школу. Најзад да напоменемо да је 1945. године отворена и прва нижа музичка школа у

⁵³ Пракса бр. 3/1983., Милина Распоповић, *Васпитање и образовање у послјератном развоју производних снага Црне Горе*, стр. 124/125.

⁵⁴ Оваква мрежа, с изузетком Средње техничке школе, постојала је и школске 1939/40. године.

⁵⁵ Просвјета и образовање у Црној Гори, н. дј., стр. 9.

⁵⁶ Исто.

⁵⁷ Исто, 11.

Републици. Двије године касније у Црној Гори је радило укупно шест нижих музичких школа.

Развој средњег школства у Црној Гори илуструју ови подаци:⁵⁹

Школска година	Број школа	Број настав.	Број ученика	% обухват. сврш. учен.	Број
1952/53	31	474	5.815	22,0	963
1962/63	38	526	11.929	31,0	1.709

У годинама 1956, 1957. и 1958. вођена је расправа о карактеру и задацима васпитно-образовних установа са становишта стручног образовања кадрова у средњим школама. Услиједило је 1958. године доношење Општег закона о школству, а затим и Резолуције Савезне народне скупштине о стручном образовању кадрова, чиме почиње нова фаза у развоју средњег стручног школства.

У периоду до 1958. године у Црној Гори је постојала само Виша педагошка школа на Цетињу, као прва високошколска установа, основана 1947. године, са задатком да припрема недостајући наставнички кадар за све ширу мрежу основних школа у Црној Гори. Године 1959. у Котору је отворена Виша поморска школа. Тек 1960. године основани су Економски факултет, као дио Београдског универзитета, и Електро-технички одсјек Техничког факултета у Београду, који је 1962. године прерастао у технички факултет. На овим високошколским установама у Црној Гори студирала су 1952/53. године само 132 студента, а 1962/63. чак 1.461 студент.⁶⁰ Број студената из Црне Горе који су студирали на универзитетима у земљи био је много већи: 1953. године око 1000, а 1962/63. године чак 5.112.

Потребно је нагласити да су у Црној Гори отворене четвороразредне основне школе са наставом на албанском језику у свим мјестима гдје су такве школе до рата 1941. године радиле са наставом на српскохрватском језику. Мрежа ових школа се проширила школске 1946/47. године, па су оне почеле да раде и тамо гдје их до рата није било. Тешкоће су биле у недостатку наставнога кадра, о чему говори податак да је на подручју гдје живи албански живаљ 1945. године био само један учитељ. Занимљиво је истаћи да су учбеници набављани из Албаније.⁶¹ Школске

⁵⁸ Године 1963. донесена је одлука о њеном затварању.

⁵⁹ Пракса, н. дј., стр. 128.

⁶⁰ Исто, стр. 129.

⁶¹ Архив СР Црне Горе, Фонд Министарства просвјете НРЦГ, фасц. 1/1945.

1947/48. основана су при гимназији у Улцињу одјељења са наставом на албанском језику. Исте године четвороразредна основна школа у Тузима прерасла је у седморазредну.⁶²

Интензивно и упорно се радило на образовању одраслих. Посебно је упорно спровођена акција описмењавања неписменог становништва. Коришћени су аналфабетски течајеви као провјерени облици рада. У том смислу занимљив је извјештај Народне владе Црне Горе, који је 22. октобра 1946. године упућен Предсједништву владе ФНРЈ. Цитираћемо његове најбитније дјелове:

„... у Црној Гори број неписмених, по ослобођењу, износи 81.401 лице, тј. 21,9% од укупног броја становништва — 371.000.

У току 1945. године научило је да пише 6.076 лица, тј. 7,3% од укупног броја неписмених.

У току 1946. године научило је да пише 6.293 лица, тј. 8,3% од укупног броја неписмених.

У току 1945. и 1946. године научило је свега да пише 12.369 лица, тј. 15,1% од броја неписмених послѣје ослобођења.

Према томе неписмених у НРЦГ има још 69.032, тј. 18,6% од укупног броја становништва, тако да је смањен проценат неписмених за 3,3% у току 1945. и 1946. године.

У 1946. години радило је на описмењавању 555 аналфабетских течајева. Материјал са којим се располагало на сузбијању неписмених био је:

- а) 3.000 буквара,
- б) путујућа књижара са 4—5.000 књига и
- в) два путујућа биоскопа.

У току ове кампање располаже се са 7.000 буквара и са толико исто свезака и оловки, затим довољном количином гаса, кредита итд“.^{62а}

Од 1945. до 1950. године организовано је 3.358 аналфабетских течајева за око 60.000 полазника. Описмењено је преко 58.000 лица. Процент неписмених се смањивао, тако да је 1953. године износио 30,1, а 1961. године 21,7% укупног становништва.⁶³ Од 1952. године основно образовање одраслих одвијало се преко радничких универзитета или основних школа, при којима су оснивана посебна одјељења. Још квалитетнији облици стручног образовања одраслих развили су се од 1960. године, након доношења резолуције Савезне народне скупштине о стручном образовању. Подстакнуто је, наиме, образовање уз рад у радним организацијама, што је довело до побољшања квалификационе структуре запослених, а самим тим и до повећања продуктивности рада.

⁶² У периоду до 1965. године отворене су осморазредне школе у свим већим мјестима на подручју настањеном албанским живљем.

⁶³ Просвјета и образовање у Црној Гори, н. дј., стр. 13.

Просвјетна политика је довела до потпуније промјене у образовној структури становништва старијег од десет година, што се види из следећег табеларног приказа процентуалног учешћа становника различитог образовног нивоа:⁶⁴

	1953. г.	1961. г.
1. Без школске спрем и са 1—3 разреда основне школе	47,2	36,1
2. Са 4—7 разреда основе школе	40,9	47,4
3. Са потпуном основном школом	5,7	6,8
4. Са средњом школом	5,3	8,0
5. Са вишом и високом школом и са факултетом	0,6	1,4

Видљив је пораст радног становништва са одговарајућим степеном школске спремe. У тој сразмјери је порастао допринос образовања јачања производних снага.

Црногорско друштво се определијелило и за динамичан развој културе у послеријатном периоду. Још док је рат трајао, као што је већ изложено, учињени су организовани напори да се сачувају од окупатора угрожене културно-историјске вриједности, али и да се стимулише оживљавање културног живота у свим областима и на свим подручјима. Процес обнове културног живота одвијао се, углавном, у два правца: на једној страни оснивају се установе културе које задовољавају основне културне потребе најширих слојева народа, као што су народне библиотеке и домови културе, затим народни и раднички универзитети, биоскопи, синдикална културно-умјетничка друштва итд., а на другој страни интензивира се процес оснивања установа културе од ширег друштвеног и националног интереса.

Још у октобру 1944. године почела је да излази „Побједа“, у тиражу од преко 10.000 примјерака, који је задовољавао основне одговарајуће потребе у Црној Гори.⁶⁵ Већ 1947. године 238 примјерака „Побједе“, 148 примјерака Наше жене и 57 примјерака „Омладинског покрета“ дистрибуира се у око 25 земаља Европе и Америке.⁶⁶ У „Ободовој“ штампарии, која је основана 1946. го-

⁶⁴ Пракса, н. дј., стр. 131.

⁶⁵ Архив СР Црне Горе, Фонд Министарства просвјете НРЦГ, фас. — 1; бр. 1909/1945. Прва три броја „Побједе“, која су штампана у цетињском „Ободу“ у 1945. години — изашла су у 23.800 примјерака. Два броја „Омладинског покрета“ штампана су у 7.100 примјерака, један број „Наше жене“ у 2.500 примјерака, а „Глас пионира“ у 3.000 примјерака.

⁶⁶ Исто, бр. 258, Извјештај Народне владе Црне Горе од 8. VII 1947. године

дине, „с циљем да ојача културно-просвјетну дјелатност на територији наше Републике“, објављују се посебна издања наших писаца, међу којима прва поема „Сутјеска“ Мирка Бањевића. Из „Обода“ ће се касније издвојити издавачко предузеће „Нова књига“, да би се крајем педесетих година опет интегрисали.

У тек ослобођеном Цетињу новембра 1944. године наставља рад Црногорско партизанско позориште, које је своју прву представу извело у Колашину још у фебруару 1944. године. Био је то комад „Доћи ће наши“ од Пунише Перовића. На Цетињу се изводе комади: „Најезда“ од Л. Леонова, затим „Биро“ и „Вукац Паштровић“. Оно врло брзо израста у јак ансамбл од преко 40 чланова, који је способан да мјесечно припреми и по три премијере. У саставу Позоришта раде Хор, затим Црногорско омладинско позориште, Пионирско позориште. У марту 1945. године размишља се о оснивању позоришног студија: „Овај студио би био школа за млађе и коректура за старије глумце. У њему би се учило дикција, језик и анализа текста. Из овога студија могла би се развити — доцније и глумачка школа“ — каже се у Извјештају Црногорског народног позоришта од 17. III 1945. године.⁶⁷ Глумачки састав се обнављао путем конкурса. Већ средином 1946. године Позориште има 84 члана.⁶⁸ Године 1950. при Позоришту је основан Драмски студио. Затим долази до оснивања нових позоришта — у Котору, Никшићу, Пљевљима, а од 1953. године и у Титограду. Препоруком Главног одбора ССРН Црне Горе извршена је 1958. године реорганизација позоришта у Црној Гори на начин што је у Титограду остало централно професионално позориште, док су остала позоришта добила аматерски статус. У њима је задржано 4—5 глумаца и један редитељ, као умјетничко језгро око кога су се окупљали драмски аматери.

Посебно мјесто заузима Радио-Цетиње, које је овај програм почело да емитује 27. новембра 1944. године, као трећа радио-станица која се огласила у ослобођеној Југославији. Његове емисије су биле свакодневне, а трајале су од 18,5 до 21,5 часова. Доносиле су разне вијести са унутрашње и спољнополитичке сцене, као и осврте и коментаре разнородне тематике, укључујући и културно-просвјетну. Имао је посебне емисије, као што су литерарно и забавно вече, затим омладинска емисија, емисија за пионире, емисија за војнике, емисија за жене, музичке емисије и др. Од 1. јануара 1946. године уведене су „недјељне емисије за народно просвјеђивање“.⁶⁹ За реализацију посебних емисија ангажовани су Радио-оркестар, Хор Црногорског народног позоришта, Омладински и Пионирски хор. Од 28. априла 1949. године Радио-Цетиње наставља рад у Титограду, као Радио-Титоград.

⁶⁷ Исто, фасц. 6, док. 726/1945.

⁶⁸ Исто.

⁶⁹ Исто, бр. 2778, фасц. 1/1945.

Његова културно-просвјетна мисија огледа се и кроз стални раст броја радио-пријемника.

У прољеће 1945. године почиње да ради Умјетнички атеље Министарства просвјете — баш тако се називао. Тиме је било основано језгро за организацију ликовног живота, који добије нове импулсе 1946. године, када се оснива Удружење ликовних умјетника Црне Горе, а затим, како смо већ истакли, оснива се, такође на Цетињу, Умјетничка школа. Све је то подстакло ликовно стваралаштво младих, чему допринос дају искусни сликари и ликовни педагози Петар Лубарда, Мило Милуновић и Милош Вушковић. Године 1948. долази до реорганизације Удружења ликовних умјетника, које је број свога чланства смањивало са 36 на само 14. За развој ликовне умјетности и ликовног живота у Републици посебан значај има оснивање Умјетничке галерије, односно Музеја умјетности на Цетињу.

Средином 1945. године на Цетињу је заживјело Филмско предузеће, које се бави приказивањем, дистрибуцијом и производњом филмова. Крајем 1945. године у Црној Гори ради 10 биоскопа, од којих је један у приватном власништву (у Беранама). У октобру и новембру 1945. године приказано је 60 филмова. На 220 представа било је 35.552 гледалаца.⁷⁰ Постојао је и путујући биоскоп који је приказивао филмове, углавном, на сеоском подручју.⁷¹

Године 1949. основан је „Ловћен филм“. Он се бавио производњом мјесечних филмских прегледа који су обиљежили актуелне догађаје: Оснивачки конгрес КП Црне Горе (1948), изградња пруге Никшић — Титоград (1948—1949), обнова порушеног Титограда, исушење Скадарског језера уз учешће албанске бригаде „Кочи Дзодзе“, археолошка ископавања у Рисну, засједање Народне купштине, прослава 15-годишњице ЗАВНО у Колашину 1958. године, отварање хотела „Св. Стефан“, Његошева прослава 1951. године и др. Ови прегледи су замијењени „Камером кроз Црну Гору“, која је кренула 1955. а посљедњи број је снимљен 1958. године. Након савлађивања првих тешкоћа „Ловћен филм“ почиње производњу веома запажених документарних филмова, који ће му обезбиједити ширу афирмацију. Посебно се овдје мисли на филмове: „Мртви град“, „Наша тамновања“, „Заточеници мријет наживнути“, „Црне мараме“ и др. Први црногорски играни филм био је „Лажни цар“. Након тога настављена је успјешна филмска производња сопствених, као и копродукционих филмова. Године 1956. од јединственог „Ловћен-филма“ створена су три филмска предузећа: „Ловћен филм“ је остао за производњу, „Медитеран филм“ је основан за обраду, и „Зета филм“ за дистрибуцију филмова. То је, у ствари, био почетак кризе

⁷⁰ Исто, бр. 4619, фас. 1/1945. Извјештај филмског предузећа Дирекције за Црну Гору бр. 300/22. XI 1945.

⁷¹ Исто, Извјештај од 13. XI 1945.

филма која је дошла до изражаја у периоду од 1959. до 1962. године, која се завршава завођењем принудне управе над „Ловћен-филмом“.

У првој половини 1945. године обновљен је рад Државног музеја на Цетињу. Године 1946. оснива се Централна народна библиотека (на Цетињу) и почиње да излази часопис „Стварање“, који даје значајне импулсе књижевном животу. Међу покретачима часописа били су Михаило Лалић, Јанко Ђоновић и Мирко Бањевић. Организују се разна савјетовања, расписују књижевни конкурси, афирмише се све већи број млађих стваралаца. Крајем 1950. године они штампају заједнички зборник под називом „Стихови младих“, да би 1953. године покренули нови часопис „Сусрети“ — намијењен у првом реду младим ствараоцима. Године 1956. у Цетињу је конституисано Удружење књижевника Црне Горе, који је имало 16 чланова. У реферату припремљеном за ову Скупштину позитивно је оцијењена књижевна активност у Црној Гори: „Никада књижевни живот у Црној Гори није био плоднији него данас“ — каже се у реферату — иако су некада овдје живјели не само сви писци Црногорци, него и многи уважени гости са стране. Ми немамо никаквог разлога да преувеличавамо своје успјехе. Они су велики, ако се узме у обзир број писаца који овдје живе и раде. Они су незнатни ако се тај број апстрахује“.⁷²

Године 1948. обнавља рад часопис „Записи“, и то под именом „Историјски записи“. Затим се оснивају Завод за заштиту споменика културе Црне Горе и Културно-просвјетни Савез Црне Горе, као својеврсна трибина за утврђивање основних праваца културног развоја Црне Горе.⁷³ Овај процес обнове културног живота се наставља и 1949. године, када се оснивају Историјски архив и Поморски музеј у Котору и покреће „Просвјетни рад“ — лист просвјетних, културних и научних радника Црне Горе. Годину дана касније почео је да излази и лист за најмлађе — „Титов пионир“. Најзад, 1951. године оснива се Научно друштво Црне Горе, клица будуће Црногорске академије наука и умјетности, која ће бити основана тек двадесетак година касније. Процес оснивања културних установа овога значаја завршен је 1952. године, када је почео да ради Државни архив НРЦГ у Цетињу.

Оваква оријентација културног развоја произилази из оствареног права црногорског народа да сам рјешава сва своја основна питања културе. На тој су основи највиши органи државне власти у Црној Гори већ у априлу 1945. године наговјестили

⁷² Мило Краљ, *Културни развој и токови до 1970. године* (Актуелна питања развоја црногорске културе Титоград, 1984).

⁷³ Др Зоран Лакић, *Послијератни развој културе у Црној Гори (1945—1980)*, Библиографски вјесник, Цетиње, бр. 1/1983.

могућност и потребу оснивања високошколских институција⁷⁴ (као основе будућег универзитета, који ће бити основан тек 1974. године), затим обједињавања научног кадра на задацима свестраног научног испитивања Црне Горе, што се може сматрати оријентацијом на оснивање академије наука и умјетности (до чега је дошло тек 1971, односно 1976. године). Необично је важно констатовати да је оваква оријентација развитка културе и просвјете мотивисана потребама привредног развоја Црне Горе.

Зато се у првом петогодишњем плану развитка Црне Горе 1947 — 1952.⁷⁵ чине стратегијска одређења и у овој области: „лодићи, уредити и организовати домове културе, музеје, позоришта, библиотеке, читаонице и др., основати институт за проучавање историје црногорског народа. Трудбеницима Републике пружити и могућност културно-умјетничког живота и радити на свестраном развоју народне културе и умјетности. За културу и просвјету инвестирати 470,000.000 динара.

Изградњом биоскопских дворана и повећањем сталних и путујућих кино-апаратура, учинити филм приступачан широким народним масама. Кинематографију учинити снажним средством за народно просвјешћавање и уздизање културно-умјетничког нивоа трудбеника. У ту сврху инвестирати 29,000.000 динара“.⁷⁶

Такође је био предвиђен бржи развој радио-дифузне службе, у ком циљу је планирана изградња двије емисионе станице, укупне снаге 30 kw, са потребним бројем релејних станица. Сматрало се да ће то обезбиједити добар радио-пријем на читавој територији Црне Горе. Број радио-претплатника износио је 600, а планирано је повећање у 1951. години на 10.000.⁷⁷

Вриједност укупних инвестиција планирана је на 6.893 милиона динара, у чему култура и просвјета учествују са 6,83%. У укупним инвестицијама за културу и просвјету од 470 милиона, кинематографија учествује са 29 милиона динара, или са 6,19%, што свакако говори о изузетно повољном вредновању и просвјете и културе у цјелини, и кинематографије посебно.

О томе што је остварено на крају првог планског периода у области културе говоре следећи подаци: за потребе просвјетно-културних дјелатности изграђено је 107.972 m² површине корисног простора, произведена су 23 филма, и то 10 документарних и 13 филмских прегледа, радила су 4 народна позоришта са 1.776 мјеста и 302 представе само у 1952. години имале су 74.695 посјетилаца. Исте године је у 29 биоскопа са око 6.000 сједишта

⁷⁴ У првом петогодишњем плану развоја Црне Горе 1947—1951. било је зацртано отварање и медицинског и филозофског факултета.

⁷⁵ Првобитно је план програмиран за период 1947—1951, али је касније продужен до краја 1952. године.

⁷⁶ Службени лист НРЦГ бр. 14/1947, стр. 190, Закон о годишњем плану развитка народне привреде НРЦГ у годинама 1947—1951.

⁷⁷ Исто, стр. 188.

дато 5.280 представа, уз учешће 830.000 посјетилаца. Радилa су и 2 музеја, који су имали 14.000 посјетилаца. У 23 народна универзитета одржано је 589 предавања за 95.000 слушалаца. Исте, 1952. године, било је 2.010 радио-претплатника, издате су 24 књиге и брошуре у тиражу од 92.000 примјерака, излазило је 6 листова у тиражу од 24.000 примјерка и 5 часописа укупног тиража 12.000 примјерака. Повећао се број научних, јавних и школских библиотека.⁷⁸

Повећан је и број упослених у институцијама културе.

Остварени резултати су израз изузетних напора црногорског друштва, чија је материјална база била скромна и нестабилна. Национални доходак по глави становника у Црној Гори је износио 1947. године 71,2% југословенског просјека. Укупни број становника Црне Горе кретао се од 377.189 у 1946. години до 419.625 на почетку 1954. године. Број радно активног становништва има сљедећи изглед:

1947. г.	1948. г.	1949. г.	1950. г.	1951. г.	1952. г.
18.729	24.423	27.153	25.509	23.239	21.533

У културно-социјалним дјелатностима 1954. године радило је 1.359 лица, што чини 4,5% укупно упослених, којих је иначе исте године било 29.855.⁷⁹ Културне дјелатности су финансиране средствима буџета Републике и народних одбора (данас општина). Учешће културе и просвјете у буџетима и у укупним средствима види се из сљедећег прегледа:⁸⁰

	У милионима			
	1949. г.	1950. г.	1951. г.	1952. г.
Укупна б. средства	1.904	2.249	2.160	3.608
Републич. буџет	1.369	1.558	1.568	2.487
Општински буџет	535	691	592	1.121
Ук. проценат учешћа кул. и просвјете	16,5%	16,2%	14,0%	17,8%
У реп. буџету	14,0%	14,0%	9,7%	15,2%
Општин. буџет	23,7%	21,2%	26,3%	21,7%

⁷⁸ Др Бранислав Маровић, *Друштвено-економски развој Црне Горе 1945—1953.* (докторска дисертација у рукопису).

⁷⁹ Исто, стр. 67—68.

⁸⁰ Статистички годишњак НРЦГ 1955, стр. 177.

Тешкоће су биле увећане због међународних односа, који су након сукоба са СССР-ом 1948. јако заоштрени. Усљед економског притиска, који је извршен на нашу земљу, и због наслојања да се задржи животни стандард народа, први петогодишњи план је продужен за једну годину — до краја 1952. — и осјетније ревидиран. У сваком случају, ова етапа се карактерише јасним одређењем да се конституише што разноврснија мрежа културних установа као основица бржег развоја културних дјелатности, а посебно оних од општег друштвеног интереса. Култура је имала такав друштвени третман који ће јој омогућити најшири продор у масе, па ће она постати саставни дио њиховог живљења.

Уставним промјенама 1953. године, а нарочито новим Уставом 1963. године, остварени су повољнији услови за развој такозване аутономне културе. Међутим, требало се борити за тако створене могућности. Године 1957. и на подручју културе јављају се савјети и управни одбори, као облици друштвеног управљања. Постојале су двојаке тешкоће: на једној страни притисак извана слабио је укупну економску моћ друштва у целини и свих његових дјелова, а на другој страни су све развијеније потребе грађана у култури налагале радикалне измјене у друштвеном положају културе.

Као илустрацију наведених економских тешкоћа, у којима се наша и Црна Гора као саставни дио шире заједнице, наводи мо податке о нестабилности друштвеног производа, инвестиција и запослености као основних елемената развоја, што се може видјети из сљедећег табеларног прегледа.⁸¹

	1953. г.	1956. г.	1958. г.
Друштвени производ			
Стопа раста	4,6 ⁰ /о	—0,8 ⁰ /о	—1,2 ⁰ /о
Инвестиције			
Процент	81,2 ⁰ /о	—4,9 ⁰ /о	2,2 ⁰ /о
Процент запослености	11,2 ⁰ /о	—8,1 ⁰ /о	0,7 ⁰ /о

То се свакако одражава и на културу у цјелини. Културне дјелатности нијесу могле да се развијају равномерно, да повећавају број институција и да јачају своју материјлну базу. Није ријеч само о стагнацији у развоју мреже и опадању интензитета културних дјелатности. Ради се и о положају радних организација у области културе и њиховом заостајању у развоју.

⁸¹ Момчило Цемовић, *Самоуправни социјалистички развој Црне Горе*, Титоград 1981, стр. 229.

Средства буџета Републике расту по знатно већим стопама од раста стопе средстава за културу у буџету.

У политици даљег развоја културе уочљива су два основна правца: свестрано јачање већ основаних институција културе, Примјетна су и нека одступања од усвојених праваца развоја, која ће довести до укидања врло значајних институција, као што су: Научно друштво Црне Горе 1956. године, Умјетничка школа у Херцег-Новом, Ловћен филм у Будви, књижевни часопис „Сусрети“, а ваља указати и на препоруку Главног одбора Социјалистичког савеза радног народа Црне Горе о „реорганизацији позоришта“, на основу које је Савјет за културу НР Црне Горе 1958. године донио одлуку о претварању „професионалних позоришта у аматерска и полуаматерска“ на Цетињу, у Котору, Никшићу и Пљевљима. То је практично значило укидање врло значајних културних институција у мјестима у којима су до тада оне успјешно радиле. Умјетничко особље је преполовљено. Симфонијски оркестар Радио-Титограда такође преживљава тешке тренутке, који проистичу углавном из неадекватног третмана културе и немања довољно јасне концепције њеног дугорочног развоја.⁸²

Настављен је и процес даљег оснивања општинских институција културе, које се јављају као основни носиоци културног живота грађана. Повећава се фонд књига у свим врстама библиотека. Побољшава се музејска мрежа, и то стварањем завичајних и меморијалних музеја, као и оснивањем Археолошке и Природњачке збирке, као клица будућих музеја. Чине се први значајни кораци ка побољшању положаја самосталних стваралаца и уопште стваралаштва у Црној Гори — откупом слика, изградњом атељеа, додјелом станова и др. Повећане су могућности стручног усавршавања стваралаца у већем броју европских земаља, што је такође одређени вид помоћи.

У таквој клими културно-просвјетног рада запажено мјесто има културно-умјетнички аматеризам, (прво) зато што је био погодна форма масовног окупљања грађана, посебно младих људи, и (друго) зато што је због своје масовности и свестраности могао да надомјести недостатак институционалних облика културно-умјетничког дјеловања. Оснива се велики број културно-умјетничких друштава. Само у 1949. години основано је више од стотину ових друштава, екипа или група. Готово да није било већег села у коме није основано друштво, а за градска насеља да и не говоримо. Аматеризам добија пуни успон. Организују се масовне смотре и такмичења по општинама, срезовима, у Републици, па све до савезног нивоа. Ову широку активност усмјерава Културно-просвјетни савез Црне Горе, како би „умјетност, наука, политика и култура постале приступачне широким наро-

⁸² Др Зоран Лакић, *Послијератни развој културе*, стр. 165.

дним масама“. Један од задатака Културно-просвјетног савеза био је да допринесе јачању сарадње међу републикама, да развија и усавршава организационе форме културно-просвјетног и културно-умјетничког живота „од врха до дна“.

Оваквој оријентацији рада Културно-просвјетног савеза Црне Горе даје подршку Оснивачки конгрес КП Црне Горе, октобра 1948. године. У општинама и срезовима оснивају се одбори Културно-просвјетног савеза, који усмјеравају културно-умјетнички аматеризам. У октобру 1948. године одржана је Прва петодневна републичка смотра културно-умјетничких друштава Црне Горе. Годину дана касније одржана је Друга републичка смотра културно-просвјетних и културно-умјетничких друштава, која је окупила 24 културно-умјетничка друштва, 26 културно-просвјетних друштава, 3 културно-умјетничке групе, 8 пионирских одреда — са укупно 1.908 чланова, затим 21 драмска групу са 266 чланова, 20 фолклорних група са 310 чланова, 21 хор са 1.272 члана, 3 оркестра са 80 чланова, 7 народних пјевача и свирача, 9 локалних солиста, 23 рецитатора 6 мањих група са 22 члана. Трећа републичка смотра одржана је у јулу 1950. године.⁸³

У периоду пуног успона културно-умјетничког аматеризма долази до сазријевања једног броја активиста који ће касније израсти у истакнуте ствараоце, посебно драмске умјетнике. Након великог успона, који се објашњава невјероватним ентузијазмом активиста, долази до сплашњавања овог покрета који, ипак, није нашао добру основу да би наставио свој рад у истом тампу. На једној пленарној сједници Централног комитета Народне омладине Црне Горе из 1958. године констатовано је да је културно-умјетнички аматеризам изгубио своју основу: просторије су напуштене или одузете, средстава у буџетима готово и нема за њега, професионалци му нерадо указују помоћ.⁸⁴ Истине ради треба рећи да је један број културно-умјетничких друштава, са мање или више успјеха, обезбиједио континуитет у својој активности.

Основна карактеристика послеријатног развоја просвјете и културе јесте масовност и њихово подруштвљавање. Брига о њима све више је постајала задатак читавог друштва. У области просвјете развој се заснивао на јединственим начелима система образовања и васпитања у читавој земљи. Када је у питању развој културе, може се рећи да га карактерише неравнојерност, како по гранама дјелатности тако и по територијалном распореду установа. Било је то одступање од прокламоване жеље да друштво живи уједначеним ритмом културног живота и да сви људи подједнако уживају у плодовима културног и умјетни-

⁸³ Гојко Дапчевић, *Културно-умјетнички аматеризам и културне манифестације* (чланак у рукопису).

⁸⁴ Исто.

чког стваралаштва. За побољшање таквог стања у овој области велику помоћ представља њен третман у Програму Савеза комуниста Југославије усвојеном на Седмом конгресу 1958. године.⁸⁵ У њему се указује на следеће: неопходност слободног развоја нових националних култура на бази равноправности и стваралачке међусобне сарадње, нужност демократизације школског система, односно васпитно-образовног система уопште, научних, умјетничких и свих културних институција; потреба даље изградње и усавршавања система самоуправљања у културним установама и организацијама, што треба да обезбиди ослобађање ових институција и културног живота уопште административног уплитања органа државне власти, у дјелатностима културе нужна је примјена максималног културног метода — према културном наслеђу свих народа, према културном наслеђу југословенских народа, у борби против класно-буржоаског мистификовања културне историје и њених вриједности, против потцењивања културних вриједности створених у прошлости, које социјалистичко друштво природно, као историјски наследици, прихвата и даље развија — у циљу изградње бескласне цивилизације, неопходност стварања што повољнијих материјалних и друштвених услова за интензивнији развој култура југословенских народа, културног стваралаштва и подизања опште културе што већег броја радних људи. У Програму је децидно речено: „Ствез комуниста Југославије ће и убудуће усмјеравати своје напоре ка томе да умјетност и култура уопште, постану заиста својина народа, да културно стваралаштво добије своју масовну подлогу, како у правцу усвајања културних тековина тако, прије свега, и у правцу подстицања културно-умјетничке дјелатности и иницијативе најширих народних маса“.⁸⁶

Zoran Lakić

L'ACTION CULTURELLE ET D'INSTRUCTION PUBLIQUE AU MONTENEGRO PENDANT LA GUERRE DE LIBERTATION NATIONALE ET LA REVOLUTION (1941—1945) ET LES VOIES PRINCIPALES DE SON DEVELOPPEMENT JUSQUE L'ANNEE 1958

Resumé

L'action culturelle et d'instruction publique est une composante importante dans le développement social total. C'est ainsi que le sujet révolutionnaire la comprenait au cours de la guerre et surtout pendant l'édification après la guerre, au Monténégro et à la révolution. En effet, la lutte pour la culture nationale de masse et pour l'instruction publique large se traitait comme une partie inséparable de la lutte révolutionnaire.

⁸⁵ Програм Савеза комуниста Југославије, Београд 1974, стр. 220—21.

⁸⁶ Исто, стр. 226.

Le travail culturel — artistique et culturel — d'instruction publique pendant ladite période se développait en plusieurs voies. La plus importante était celle qui se développait dans l'organisation du pouvoir national. La contribution des unités militaires, des organisations socio-politiques et d'autres sujets était aussi significative. Dans leurs nombreux rapports, une partie particulière se rapportait aux résultats du travail culturel et d'instruction publique.

Un travail pareil au cours de la guerre de 1941—1945 a créé tout un front de culture et d'instruction publique. Comme porteurs de ce programme se présentaient des activistes distingués pour un tel travail, se joignant successivement au mouvement de libération nationale. De ces gens on forma à Kolašin, vers la fin de l'année 1943, le théâtre national du Monténégro, étant une institution de culture la plus représentative au Monténégro au cours de la guerre. Le théâtre comme un art complémentaire contribua au développement des autres branches de culture et d'art. En même temps on faisait assez sur le plan d'éducation de sorte que la libération du Monténégro fut acquise avec un réseau remarquable de ces institutions.

Dans la période d'après la guerre on n'insistait pas sur la quantité mais sur la qualité de ce travail. On créa des conditions pour la fondation des institutions capitales importantes au point de vue de la renaissance culturelle du peuple mais aussi au point de vue de l'affirmation de la culture nationale.